

Лариса Йовенко

**СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВЕ КРАСНОМОВСТВО
УКРАЇНЦІВ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ РИТОРИЧНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ-ЛІТЕРАТОРА
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА)**

В статті простежуються особливості соціально-побутового красномовства українців, відображені у повістях Михайла Панасовича Стельмаха «Гуси-лебеді летять» та «Щедрий вечір», здійснено класифікацію компонентів соціально-побутового красномовства, а також з'ясовано роль поглибленого вивчення формул мовленнєвого етикету у підготовці вчителя-словесника.

***Ключові слова:** М. Стельмах, вчитель-словесник, «Гуси-лебеді летять», «Щедрий вечір».*

Літературна освіта є важливим чинником формування патріотизму та загальної культури особистості. Процес вивчення біографії письменника, художнього твору спрямовується на розвиток інтелектуальної та емоційної сфер молоді, її творчих здібностей, системи духовних цінностей. Для реалізації завдань сучасної літературної освіти фахова підготовка вчителя-філолога повинна відповідати певним вимогам, серед яких обов'язковою є риторична майстерність (володіння багатостильовим словом, уміння розповідати і вести бесіду в науковому, публіцистичному, художньому і, частково, розмовно-побутовому стилях) [6].

Питання формування риторичної майстерності, розвитку мовленнєвої культури засобами української літератури висвітлено у дослідженнях Г. Бондаренка, Г. Клочека, Н. Сивачук, І. Снігур, Г. Токмань та ін.

Художня література як навчальна дисципліна наділена величезним потенціалом у мовленнєвому розвитку особистості. За словами Г. Клочека «художня мова своєю організованістю, багатством виражально-зображувальних засобів є на кілька порядків вищою за будь-які мовні системи, а сам процес сприймання художніх творів є процесом активного навчального спілкування з довершеними мовними текстами... Текст переказується, коментується, інтерпретується учнями усно і письмово, – і це теж сприяє ефективному мовленнєвому розвитку» [3, с. 20]. Йдеться про те, що мовленнєвий розвиток поєднується з пізнанням образно відображеного світу, формуванням риторичних здібностей особистості.

Таким чином, варто відзначити, що літературна освіта стала ефективним засобом мовленнєвого розвитку, підвищення риторичної майстерності майбутнього вчителя-словесника, оскільки твори українських

класиків мають надзвичайно цікаві зразки соціально-побутового красномовства (формул пошанної пареміографії, ритуального мовлення, мовленнєвого етикету тощо). До таких творів належать повісті Михайла Стельмаха «Гуси-лебіді летять» та «Щедрий вечір», які ілюструють справді народне мовлення, незаангажоване бачення народної специфіки спілкування, зокрема традиційні українські формули вітання, побажання, пробачення, звертання, подяки, прощання і т.д., є цінним матеріалом для вчителя української літератури.

Метою статті є виокремлення зразків соціально-побутового красномовства українців у творчій спадщині М. П. Стельмаха, здійсненні класифікації його компонентів.

Широким струменем влилися у твори митця прислів'я та приказки. Знаходимо паремії, у яких підносяться дружба, товаришування, єдність, згода. Деякі з них взяті від народу в незмінному вигляді, інші трансформовані, проте зміни в них такі майстерні, що не завжди можна розрізнити народні й авторські елементи.

Наприклад:

– Сто друзів – це мало, один ворог – це багато.

«Тільки значно пізніше, розпізнавши дрібненьку, злукавлену душу Юхима Бабенка, я зрозумів дідові слова:

– Сто друзів – це мало, один ворог – це багато» [4, с. 165].

Знаходимо паремійні вислови про щастя, долю, людську вдачу та чесноти:

«Мирослава притихла, гойднула столом, потім рішуче сказала:

– А може, козак не без долі, а дівка не без щастя?».

– Поїдеш по шерсть, а вернешся стриженням, бо таке врем'я: ніде нема ніякісінького порятунку.

– Коли є бумага, то є відвага.

«Краще мати бідну кишеню, аніж бідну голову, – мружиться Лаврін...».

«Не дуже, але риба не без кості, а чоловік не без злості. Хто ж ти будеш, що нашими полями зацікавилась?».

«Еге, біди і грім не вб'є, – вирвалось в гоцула з похнюпненим носом».

– Та хіба я винна, що ваша душа мита, але не виполоскана.

– Недарма кажуть люди: хто варить лихо, той їстиме біду.

«М'яко стелете нам, – пустив у вуса й поза вуса обережний смішок, – та твердо буде спати» [4, с. 254].

Крім цього, у творах М. Стельмаха знаходимо приказки-застереги (від лихого) і поради:

– Терпи козаче, отаманом будеш.

– Життя – це довга нива, і що тільки не родить на ній.

– Хто міняє, той сорочки не має.

– Вставай, вставай, дитя, не будь вередою. За спання не купиш коня.
Дівочій красі та жіночій вдачі теж присвячено кілька паремій:
«Лісник весело глянув на Мирославу:
– Бачте який красний товар веземо в дорогу!
– Одна брова – варта вола, а другій – ціни нема» [4, с. 278, 280].
– А була на вроду, мов ясна зоря в погоду.
– Вона кому хочеш баки заб'є, бо як задзвонить язиком на Різдво, то до Великодня не спиниться.

– І скажіть, одразу вину на жінку спихнув, а вона в нього така тиха, що і води не закаламутить [4, с. 301, 304].

Відчувається, що письменник глибоко шанує народні обряди, звичаї і традиції. М. Стельмах уміло відображає у своїх повістях соціально-побутове красномовство українців, що більшою мірою наближує нас до героїв творів і дає можливість відчутти реальність кожної події. Для поглибленого вивчення формул українського мовленнєвого етикету та ритуального мовлення було проаналізовано програмову повість «Гуси-лебеді летять», а також повість «Щедрий вечір». Результати виявилися такими:

Найбільш поширена формула звертання – *Ти (Ви) + ім'я у Кл. відмінку*:

«Куди ж *ви* їх, *Володимире*, діваєте: чи солите, чи квасите, чи свіжими поїдаєте, – іноді, під чаркою, допитувався дядько Микола» (с. 27);
«*Михайле, ти* насіння із цих вузликів давав хлопчику з голодного краю?» (с. 43).

Звертання до матері позначається лексемою «*мамо*»:

«*Мамо*, і що там тільки може підвередити?» (с. 24);
«*Мамо*, а звідки ви про хлопчика знаєте?» (с. 43);
«Нічого, *мамо*, – журно затремтів і в мене голос. – От аби тато скоріше приїхав» (с. 19).

Звертання до батька позначається лексемою «*тату*»:

«*Тату*, хіба можна таке казати?» (с. 34);
«Ось, *тату*, ні сіло ні пало, маємо собі нового читальника, прошу любити і жалувати» (с. 70).

Звертання до жінки позначається кількома варіантами лексем:

«От цього, *жінко*, вже не може бути: масло через дійки не пролізе, – уточнював безневинно дядько Микола» (с. 16);
«Ти що мелеш, *стара*?» (с. 51);
«Аби ви знали, *тіточко*, який мені сьогодні сон приснився!» (с. 46).

Звертання до чоловіка позначається широким семантичним рядом лексем:

«Скільки правлю, *хазяїне*?» (с. 49);
«Не будемо класти ми ціни, шукай, *чоловіче*, маєтніших купців» (с. 50);

«А яку ви, *господарю найдобріший*, покладете ціну за цього красюка?» (с. 49);

«Дядьку, а ви мені, натурально, не можете дати «Пригоди Тома Соєра»?» (с. 32).

Звертання до дітей:

«Хай тобі, *дитино*, завжди, завжди добре буде поміж людьми» (с. 39);

«То й добре, *синку*, що дав» (с. 43);

«Чи за тобою, *сину*, сто вовків гналось, чи щось димілось під ногами?» (с. 71);

«Спасибі, *дитятко*, не треба більше, ой не треба» (с. 39).

Звертання до дівчини:

«Маю, *дівчино*, три журби, як той соловей, що звив низенько гніздо» (с. 145);

«Можеш, *дівко*, йти до своєї роботи!» (с. 70);

«Доброго ранку, *дівчинятко*. Ти чия?» (с. 154).

Звертання до хлопця:

«Добрий ранок, *парубче!*» (с. 13);

«А твоєму, *хлопче*, лиху, коли крепко подумать, можна зарадити» (с. 29).

Особливої уваги заслуговують лексеми, які використовує М. Стельмах для звертання до непосидючого, цікавого хлопчика Михайлика:

«Ти чого, *підпомагачу*, зуби шкіриш?» (с. 17);

«То скажи, *шибенику*, що робити з тобою?» (с. 19);

«Почекай, *пуцьвірінку!* Дай подивлюся, що в тебе за насіння!» (с. 41);

«Хоч би, *очмано*, кому сказав, куди йдеш» (с. 42);

«Я догадалась, що це ти, *збитошнику*, але нічого їй не сказала...» (с. 44);

«Доброго ранку, *непосидо*, – посміхається мати» (с. 45).

Особливого значення у житті кожного українця надається привітанням. За звичаєм першим вітався молодший співбесідник. Якщо дитина зустрічала старшу за віком людину вона обов'язково віталася перша, навіть у тому випадку, коли вони були незнайомі.

Формули привітання:

«Добрий ранок, парубче! – забачивши мене, привітно здоровкається дядько Себастьян» (с. 13);

«А передайте ще поклон до самої сирій землі моєму близькому родичу Гнату» (с. 18);

«Доброго ранку, тітко Ганно!» (с. 45);

«Здорові були, дядьку!» (с. 78);

«Тоді здоров!» (с. 78);

«Добрий вечір вам!» (с. 82);

«А-а-а, це ви? – засміявся Себастьян. – *Добрий день, тату*» (с. 83).

Не менш важливого значення надавалося і прощанню:

«*Прощай, Михайлику, – підбадьорює мене очима і високими, здивованими бровами*» (с. 70);

«*То й будь здоров, – прощаючись, подав велику, оплетену жилами руку...*» (с. 85).

Етикетні формули прохання:

«*То прошу, не погребуйте, зайдіть до нас, удома ще самогон лишився*» (с. 104).

Усім відомо, що український народ щирий і привітний. Послугою відповідає на послугу. А особливо щедрий на подяку, якщо людина того дійсно заслуговує.

Етикетні формули подяки:

«*От спасибі, Мар'яна!*» (с. 46);

«*Спасибі, Мар'яно, велике спасибі, – беру книгу, не знаючи, як і де її заховати*» (с. 69).

Етикетні формули побажання:

«*Людоньки добрі та красні, дай Боже всім довгого віку та доброго здоров'я, і нащо вам ото співати?* – бідкався і хапався за перестиглі кучері зашкурний корчмар, опасаючись гостей із сільради чи комбіву» (с. 48).

Етикетні формули, які використовує письменник у повістях «Гуси-лебеді летять...» та «Щедрий вечір» сприяють якнайточнішому і реальнішому відтворенню колориту сільського мовлення українців, що є дуже важливим у дослідженні народнориторичних правил спілкування.

Таблиця 1

**Соціально-побутове красномовство у творах М. Стельмаха
«Гуси-лебеді летять...» та «Щедрий вечір»**

Компоненти структури	Формули етикету
Звертання	Ви, Ти, мамо, матушка, тату, дитино, дитячко, сину, синку, діду, дівчино, дівко, дівчинятко, парубче, хлопче, жінко, чоловіче, хазяїне, господарю, дядьку, тітко, тіточко, людоньки добрі.
Привітання	Добрий ранок! Доброго ранку! Здорові були! Здоров! Добрий вечір! Добрий день!
Прощання	Бувайте здорові! Будь здорові!
Прохання	Прошу...
Подяка	Спасибі, велике спасибі.

Таким чином, літературна освіта має значний педагогічний потенціал для підвищення риторичної майстерності вчителя літератури. Особливої ваги у цьому контексті набувають ті зразки літературних творів, які віддзеркалюють особливості соціально-побутового красномовства

нашої нації (формули пошанної пареміографії, ритуального мовлення, мовленнєвого етикету тощо). До таких творів належить спадщина Михайла Панасовича Стельмаха, поглиблене вивчення якої допоможе молоді глибше оволодіти життєвим мовним мінімумом, правилами спілкування, формуватиме риторичну особистість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.
2. Бондаренко Г. Л. Народний золотослів як засіб формування вчителя-філолога, народознавця для оновленої національної школи / Бондаренко Г. Л., Йовенко Л. І. – Умань : «АЛМІ», 2002. – 48 с.
3. Клочек Г. Про сучасний стан шкільної літературної освіти в Україні / Григорій Клочек // Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка [Серія: Філологічні науки]. – Випуск 85. – С. 19–33.
4. Стельмах М. Твори : в 6-ти т. – К. : Дніпро, 1973. – Т. 4. – 726 с.
5. Стельмахович М. Г. Український мовленнєвий етикет / М. Г. Стельмахович // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 20–21.
6. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник / Г. Л. Токмань. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 312 с. – (Серія «Альма-матер»).